

نقش جدید ترکیه در منطقه*

دکتر اصغر جعفری ولدانی

ترکیه در سال‌های اخیر نقش جدیدی را در منطقه در پیش گرفته است. این نقش را می‌توان در مداخله در شمال عراق، فشار بر سوریه و ایران، کوشش برای گسترش نفوذ در قفقاز و آسیای مرکزی و رقابت با ایران برای عبور خطوط لوله نفت و گاز حوزه دریای خزر مشاهده کرد.

چندین عامل موجب ایفای این نقش شده است: ۱. فروپاشی شوروی، نگرانی‌های هستی ترکیه را از مرزهای شمالی آن کاهش داده و سبب شده که توجه خود را به مرزهای جنوبی معطوف نماید. ۲. ترکیه در نظم نوین جهانی به رهبری آمریکا، به صورت بازوی نیرومند آن برای مهار ایران، عراق و سوریه درآمده است. ۳. پیمان همکاری‌های نظامی و امنیتی ترکیه با اسرائیل بر توانمندی آن افزوده است. ۴. موقعیت ژئوپولیتیکی و بهبود نسبی وضعیت اقتصادی ترکیه نیز مؤثر بوده است.

از نظر اقتصادی، ترکیه از اواسط دهه ۱۹۸۰ شاهد پیشرفت‌های قابل توجهی بوده است. متوسط رشد محصول ناخالص داخلی ترکیه در سال‌های ۹۳-۱۹۸۵ حدود ۵/۵ درصد بوده که در ۱۹۹۵ به ۸/۱ درصد افزایش یافته است. میزان صادرات کشور در ۱۹۹۶ به ۲۳ میلیارد دلار رسیده که از این رقم سهم کالاهای کشاورزی حدود ۱۵ درصد و صنعت حدود ۸۳ درصد بوده است. با این حال ترکیه با مشکلات اقتصادی نیز روبه‌رو است.

در این مقاله موقعیت ژئوپولیتیکی ترکیه و وضعیت اقتصادی آن، روابط این کشور با عراق، سوریه، روسیه، اسرائیل، کشورهای آسیای مرکزی و ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مقدمه

ترکیه از آغاز دهه آخر قرن بیستم شروع به ایفای نقش جدیدی در منطقه کرده است. این کشور

* این مقاله براساس طرح تحقیقاتی انجام شده در ۱۳۷۶ با دانشگاه تربیت مدرس تحت عنوان "موقعیت ژئوپولیتیکی و اقتصادی ترکیه" تهیه شده است. مجری این طرح تحقیقاتی از زحمات کارشناسان طرح، خانم‌ها نیلوفر حق شناس کاشانی و فریده حق شناس کاشانی قدردانی می‌نماید.

نقش فعالی را در خاورمیانه، قفقاز و آسیای مرکزی در پیش گرفته است؛ در شمال عراق مداخله نظامی کرده و ادعاهای ارضی نسبت به این منطقه مطرح نموده است؛ باسوریه از موضع برتر برخوردار کرده و این کشور را تهدید به عملیات نظامی کرده است؛ با یونان درباره قبرس و جزایر دریای اژه تا حد برخورد نظامی پیش رفته است؛ هواپیماهای نظامی ترکیه چند بار به خاک جمهوری اسلامی ایران تجاوز کرده و خساراتی را وارد کرده‌اند که در گذشته بی‌سابقه بوده است؛ در قفقاز و آسیای مرکزی نیز رقابت سخنی را با جمهوری اسلامی ایران برای نفوذ آغاز کرده است. نقش جدیدی که ترکیه در منطقه ایفا می‌کند، در مواردی با منافع ملی جمهوری اسلامی ایران تعارض دارد. به همین دلیل، می‌توان گفت که ترکیه رقیب ژئوپولیتیکی ایران در منطقه محسوب می‌شود.

اکنون این سؤال مطرح می‌شود که علت یا علل اتخاذ چنین نقشی توسط ترکیه در منطقه چیست؟ چرا ترکیه که با تمام همسایگان خود اختلاف دارد از موضع برتر برخوردار می‌کند؟ علت این امر را باید در موقعیت جدید این کشور جستجو کرد. به عبارت دیگر، می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که فروپاشی نظام دو قطبی سبب ایفای چنین نقشی شده است. در این مقاله برای بررسی این فرضیه از روش علی استفاده خواهد شد و نقش هر یک از متغیرهای دخیل مورد بررسی قرار خواهد گرفت. برخی از متغیرهایی که سبب ایفای نقش جدیدی از سوی ترکیه در منطقه شده عبارت‌اند از: موقعیت ژئوپولیتیکی جدید ترکیه، افزایش نسبی توان اقتصادی آن، فروپاشی شوروی و از بین رفتن نظام دو قطبی، اعلام نظم نوین جهانی، استقلال جمهوری‌های سابق شوروی، تضعیف عراق به دنبال جنگ خلیج فارس، تیرگی روابط ایران با آمریکا، انتخاب ترکیه به عنوان بازوی نظامی نظم‌نویین آمریکا در منطقه، گسترش همکاری‌های نظامی با اسرائیل، روابط نزدیک ترکیه با آمریکا و عضویت آن در ناتو.

موقعیت ژئوپولیتیکی ترکیه

در ژئوپولیتیک تأثیر عوامل جغرافیایی بر سیاست دولت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. دولت‌ها عموماً با ملاحظه اوضاع جغرافیایی خود سیاست‌گذاری می‌کنند. منظور از عوامل جغرافیایی، موقعیت، فضا، شکل هندسی کشور، اقلیم، خاک، وسعت، جمعیت و خصوصیات

آن، منابع، نهادهای سیاسی و اجتماعی، تکنولوژی، فرهنگ، قومیت، همسایگان و نوع رابطه با آنها است.

مسأله قابل توجه این است که اگر دولت‌ها توانایی استفاده از موقعیت ژئوپولیتیکی خود را نداشته باشند، کشورهای خارجی از این موقعیت بهره‌برداری خواهند کرد. در این صورت، موقعیت جغرافیایی باعث دردسر و ایجاد رقابت میان قدرت‌های بزرگ برای نفوذ و تسلط بر دولت مربوط می‌شود. ترکیه در قرن ۱۹ و ۲۰ قادر به استفاده از موقعیت ژئوپولیتیکی خود نبود، به همین دلیل صحنه رقابت روزافزون قدرت‌های بزرگ شده بود. از مهم‌ترین نظریه‌پردازان ژئوپولیتیک می‌توان از آلفرد ماهان^۱، هالفورد مکیندر^۲، ان‌جی اسپایکمن^۳ نام برد. آلفرد ماهان (۱۹۱۴ - ۱۸۲۰) برای باور بود که در دنیای کنونی که تجارت و بازرگانی بین کشورها رو به افزایش است، راه‌های عبور و مرور دریایی و تنگه‌ها از نقش مهمی، برخوردارند. به همین دلیل، وی به دولت امریکا توصیه کرد که در جهت تأمین آزادی رفت و آمد در راه‌های دریایی و تنگه‌های استراتژیک بکوشد. با وجود گذشت سال‌ها از این نظریه، هنوز امنیت دریاها برای تداوم جریان اقتصاد جهانی از محوری‌ترین مسائل جهان معاصر است. زیرا هنوز ۷۸ درصد کل کالاهای وارداتی و صادراتی جهان از طریق دریا و تنها ۵ درصد از آن از طریق هوا انجام می‌شود. به دلیل ارزان بودن حمل و نقل دریایی، میزان آن پس از جنگ جهانی دوم ۶ برابر شده است.^۴ ترکیه مرکز این ارتباطات بوده و یکی از حساس‌ترین گذرگاه جهانی است. ترکیه در محل اتصال دو قاره اروپا و آسیا واقع شده است. تنگه‌های بسفر و داردانل که در آب‌های ترکیه واقع شده‌اند، اهمیت استراتژیکی زیادی به ترکیه بخشیده‌اند. در گذشته کشتی‌های شوروی و در حال حاضر روسیه و اوکراین ناگزیرند از این تنگه‌ها عبور کنند. از قرن ۱۸ که روس‌ها به سواحل دریای سیاه دست یافتند، سعی در کنترل این تنگه‌ها داشتند که با مقاومت غرب روبه‌رو شدند.

ترکیه در نظریه‌های مکیندر و اسپایکمن نیز جایگاه ویژه‌ای داشت، به همین دلیل در

1. Alfred Mahan

2. Halford J. Mackinder

3. Nicholas J. Spykman

4. Till Geoffrey, *Maritime and Nuclear Age* (London: Mac Millan Press, 1984), p.82.

دوران جنگ سرد کانون رقابت شرق و غرب بود. این نظریه‌ها تا حدود زیادی اساس دکترین ترومن در اعطای کمک‌های اقتصادی و فنی به کشورهایمانند ترکیه و یونان در سال ۱۹۴۷ قرار گرفت. همچنین ترکیه به عضویت ناتو درآمد و امریکا اقدام به ایجاد ۲۶ پایگاه نظامی در این کشور کرد. در تمام این دوران، نظام دو قطبی ترکیه به عنوان سدی در مقابل پیشروی شوروی به شمار می‌آمد.

با فروپاشی شوروی در ۱۹۹۱ از اهمیت استراتژیکی ترکیه کاسته شد. این مسأله موجب نگرانی‌هایی در این کشور گردید. اما بحران ناشی از اشغال کویت از سوی عراق و استقلال جمهوری‌های قفقاز و آسیای مرکزی، ترکیه را بر آن داشت تا از این مسائل استفاده کرده و به تجدید اهمیت استراتژیکی خود برای غرب و امریکا پردازد. هدف ترکیه این بود که به غرب بفهماند که همچنان یک متحد پایدار برای آن‌ها باقی خواهد ماند. در جریان حمله امریکا و غرب به عراق، پایگاه‌های ترکیه مورد استفاده قرار گرفت و هنوز مورد استفاده قرار می‌گیرد. به این ترتیب، ترکیه به عنوان بازوی نظامی "نظم نوین" امریکا در منطقه درآمده است.

از سوی دیگر، ترکیه به صورت پلی یا بازوی نیرومندی برای نفوذ غرب در قفقاز و آسیای مرکزی عمل می‌کند. فروپاشی شوروی، همچنین نگرانی‌های سنتی و دائمی ترکیه را از مرزهای شمالی خود کاهش داده و سبب شده تا ترکیه سیاست خارجی خود را از شمال به جنوب یعنی خاورمیانه و به شرق یعنی قفقاز و آسیای مرکزی تغییر دهد و برای گسترش نفوذ خود در این مناطق بکوشد.

وضعیت اقتصادی ترکیه

متغیر دیگری که به طور نسبی بر اتخاذ خط مشی‌ها و سیاست‌های ترکیه تأثیر گذاشته، عوامل اقتصادی است. ترکیه در سال‌های اخیر از نظر اقتصادی رشد قابل توجهی داشته است. کوشش این کشور برای ورود به جرگه کشورهای عضو جامعه اقتصادی اروپا، سبب طراحی و اجرای برنامه‌های وسیع اقتصادی بر مبنای بازار آزاد گردیده است. با وجود این که ترکیه در برخی سال‌ها فاقد ثبات سیاسی و دستخوش نا به سامانی بوده، با این حال از ثبات نسبی که لازمه اجرای برنامه‌های اقتصادی است، برخوردار بوده است.

نقش جدید ترکیه در منطقه ۹۴

محصول ناخالص ملی ترکیه متکی بر اقتصاد تک محصولی یا ناشی از درآمد فروش مواد اولیه مانند نفت یا سایر منابع طبیعی نیست و صادرات این کشور را عمدتاً محصولات تولید شده کشاورزی و کالاهای ساخته شده تشکیل می‌دهد، آهنگ رشد محصول ناخالص ملی ترکیه به قیمت‌های ثابت ۱۹۸۷ از ۰/۳ درصد در سال ۱۹۹۱ به ۸/۱ درصد در سال ۱۹۹۵ افزایش یافته است.^۱

سیستم اقتصادی ترکیه مبتنی بر اقتصاد بازار آزاد است. دولت از آغاز دهه ۱۹۸۰ کوشش کرده تا سیاست‌های آزاد سازی اقتصاد کشور را به مورد اجرا گذارد. در این خصوص، بازگذاشتن دست سرمایه‌داران و بازرگانان خارجی و داخلی در سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های تجاری، کوشش در جهت بازاریابی و انتخاب سیستم ارز شناور برای جذب ارزهای خارجی از اقداماتی بوده که دولتمردان ترکیه انجام داده‌اند. به طور کلی، بخش خصوصی با حمایت دولت نقش قابل توجهی در اقتصاد کشور برعهده دارد.

تا آغاز دهه ۱۹۹۰ توجه دولت ترکیه بیشتر بر توسعه بخش کشاورزی بود. دولت با صدور کالاهای کشاورزی به کشورهای اروپایی با قیمت نازل، از این کشورها کالاهای صنعتی و لوکس وارد می‌کرد. این امر موجب شد تا فرصت‌های زیادی که برای توسعه اقتصادی کشور حائز اهمیت بود، از دست برود. اما از آغاز این دهه، ترکیه استراتژی توسعه بخش صنعت را انتخاب کرده است. همچنین، این کشور تا قبل از دهه ۱۹۸۰ سیاست جایگزینی واردات را اعمال می‌کرد، اما از این زمان به بعد سیاست توسعه صادرات را در پیش گرفته است.

تغییرات ساختاری موجب شده تا سهم کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری در محصول ناخالص داخلی از ۴۲ درصد در سال ۱۹۶۰ به ۱۷ درصد در سال ۱۹۹۲ کاهش یابد. در حالی که در همین زمان سهم صنعت از ۱۶ درصد به ۲۶ درصد افزایش یافته است. از سوی دیگر، سهم کالاهای کشاورزی از ۷۶ درصد کل صادرات کشور در سال ۱۹۶۵ به ۴۷ درصد در سال ۱۹۸۱ و به ۱۵ درصد در سال ۱۹۹۲ کاهش یافته است. در مقابل، سهم صنعت در کل صادرات کشور از ۲۰ درصد در سال ۱۹۶۵ به ۴۰ درصد در سال ۱۹۸۱ و به ۸۳ درصد.

در سال ۱۹۹۲ افزایش یافته است.^۱

در طول تاریخ، کشاورزی نقش عمده‌ای در اقتصاد ترکیه داشته، به طوری که این کشور از تولیدکنندگان عمده محصولات کشاورزی بوده است. ترکیه دارای اراضی کشاورزی، آب و هوای متنوع و آب فراوان است. این کشور از این نظر موقعیت بهتری از سایر کشورهای خاورمیانه دارد. دولت طرح‌های متعددی را برای توسعه کشاورزی به مورد اجرا گذاشته که از جمله آن‌ها پروژه گپ^۲ است. این پروژه شامل ایجاد ۲۲ سد و ۱۹ نیروگاه برق در حوزه دجله و فرات است. با تکمیل این پروژه تقریباً ۲۴ میلیارد کیلو وات ساعت برق (برابر با نصف نیازهای کنونی ترکیه به انرژی) تولید می‌شود. همچنین ۱/۶ میلیون هکتار از اراضی این کشور زیرکشت آبی خواهد رفت.

بالاترین رشد در بخش‌های اقتصادی ترکیه در بخش صنعت به ویژه در بخش تولیدات کارخانه‌ای بوده است. سهم صادرات تولیدات صنعتی از ۳۰ درصد در قیل از دهه ۱۹۸۰، به ۸۳ درصد در سال ۱۹۹۲ افزایش یافته است. در این میان صنایع نساجی ۲۰ درصد از تولیدات صنعتی و یک سوم کل نیروی کل بخش صنعت را به خود اختصاص داده‌اند. علی‌رغم توسعه بخش خصوصی هنوز حدود ۴۰ درصد از ارزش افزوده صنعت متعلق به کارخانجات بخش دولتی است.

تولید و صادرات فولاد در سال‌های اخیر افزایش داشته است. تولید فولاد در این کشور حدود ۱۱ میلیون تن و صادرات آن از ۳۴ میلیون دلار در سال ۱۹۸۰ به ۱/۶ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۲ افزایش یافته است.^۳ صنایع فولاد در دست بخش دولتی و بخش خصوصی است. اما سهم بخش دولتی بیشتر است، به نحوی که تولیدات سه کارخانه دولتی حدود ۲/۳ تولید آهن و فولاد ترکیه را در برمی‌گیرد. نخستین کارخانه تولید فولاد در سال ۱۹۴۰ در منطقه کارابوک تأسیس شد. دومین کارخانه در کنار دریای سیاه و سومین کارخانه در سال ۱۹۷۵ در اسکندرون با کمک شوروی سابق ایجاد گردید.^۴

ترکیه از نظر منابع انرژی فقیر و از واردکنندگان عمده انرژی در جهان است. نفت

1. E.I.U. *Country Profile Turkey*, 1994-95.

2. Great Anatolia Project (GAP)

3. E.I.U. *Country Profile Turkey*, 1994-95, p.31.

4. Ibid

مورد نیاز آن از کشورهای حوزه خلیج فارس وارد می‌شود. در سال ۱۹۷۷ یک خط لوله نفت از حوزه‌های نفتی کرکوک عراق به دوریتول ترکیه در ساحل مدیترانه احداث شد. این خط لوله ۷۰۰ هزار بشکه ظرفیت دارد و بخشی از نفت مصرفی ترکیه را تأمین می‌کند. این خط لوله در اوت ۱۹۹۰ به دنبال اشغال کویت از سوی عراق و در راستای تحریم عراق بسته شد.

اما مجدداً در ۱۹۹۶ پس از شش سال وقفه بازگشایی شد.

متوسط رشد محصول ناخالص داخلی ترکیه در سال‌های ۹۳-۱۹۸۵ حدود ۵/۵ درصد بوده است. در همین مدت سهم تشکیل سرمایه ثابت ناخالص از جذب داخلی درآمد ملی از ۲۰ درصد به ۲۵ درصد افزایش یافته است.^۱ در یک تحلیل مقایسه‌ای که بین اقتصاد ۳۵ کشور در حال توسعه همگروه با ترکیه (کشورهای در حال توسعه با درآمد متوسط) بین سال‌های ۸۷-۱۹۸۵ انجام گرفته است، مشاهده شده که در ترکیه سهم فزاینده‌تری از درآمد به سرمایه‌گذاری اختصاص داده شده است.^۲

کسری بودجه، تورم مزمن و بدهی‌های خارجی از مشکلات عمده اقتصادی ترکیه است. ترکیه از نظر تورم یکی از نرخ‌های بالای جهان را دارد. این کشور سال‌هاست که با تورم شدید روبه‌رو است و تاکنون هیچ دولتی مبارزه جدی با این مشکل که تأثیرات عمیقی در نظام اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و اقتصادی ترکیه گذاشته، انجام نداده است. نرخ تورم در سال ۱۹۹۴ حدود ۱۰۶/۳ درصد بود که در سال ۱۹۹۶ به ۸۱/۲ درصد کاهش یافت.^۳ حجم بدهی‌های خارجی ترکیه به طور عمده از نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ به بعد روند سریعاً فزاینده‌ای پیدا کرد، به طوری که می‌توان گفت حجم مزبور تا سال ۱۹۹۳ بیش از دوبرابر شده است. به استثنای سال ۱۹۹۳، طی این مدت همواره سهم بدهی‌های میان مدت و بلندمدت بیش از ۳ برابر بدهی‌های کوتاه‌مدت بوده است. علت اصلی این بود که استقراض خارجی ترکیه به ویژه طی دهه ۱۹۸۰ عمدتاً برای اجرای پروژه‌های بزرگ و زیربنایی و درازمدت صورت گرفته و کمتر صرف واردات کالاهای مصرفی و کوتاه‌مدت شده است.

۱. سازمان برنامه و بودجه، "انتقال به اقتصاد بازار، ترکیه"، معاونت امور اقتصادی، اسفند ۱۳۷۰، ص ۲۲.

۲. حسینعلی بیگدلی، "اقتصاد ترکیه، روندها و بازتاب‌ها"، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، ۱۳۷۶، ص ۱۲.

ترکیه حدود ۴۱ میلیارد دلار بدهی خارجی دارد.

آب و اهمیت استراتژیکی آن

آب به یک مسأله استراتژیکی در خاورمیانه تبدیل شده است. وسعت زیاد بیابان‌های بی‌حاصل و خشک، کمی بارندگی، افزایش جمعیت، افزایش مصرف، گسترش صنایع و شهرها و توزیع نابرابر از جمله عوامل مؤثر در بحران آب در این منطقه است. همان‌طور که گفته شد، ترکیه از نظر آب نسبت به بقیه کشورهای خاورمیانه از وضعیت بهتری برخوردار است. دجله و فرات دو رود مهم خاورمیانه از ترکیه سرچشمه می‌گیرند و سپس وارد عراق و سوریه می‌شوند. این دو رودخانه ۵۰ درصد حجم آب مورد استفاده ترکیه را تأمین می‌کنند. سوریه و عراق نیز به ترتیب ۸۶ و ۶۷ درصد آب مصرفی خود را از دجله و فرات تأمین می‌کنند.^۱ اجرای پروژه‌های توسعه در ترکیه، مانند پروژه گپ، سبب کاهش میزان آب وارده به سوریه و عراق گردیده است. این مسأله موجب بروز مناقشه بین این دو کشور با ترکیه شده است. سوریه و عراق معتقدند که رودخانه‌های دجله و فرات بین‌المللی هستند و اقدامات بی‌حد و اندازه ترکیه در زمینه سدسازی و محدود کردن آب ورودی به این دو کشور برخلاف قوانین و مقررات بین‌المللی است. ترکیه این دو رودخانه را بین‌المللی به شمار نمی‌آورد و حاکمیت بر منابع آبی آن را حق خود می‌داند. مقامات ترکیه معتقدند که آب یک منبع بالای رودخانه است و استفاده کنندگان پائین رود نمی‌توانند بگویند که دولت ترکیه از منبع خود چگونه استفاده کند. همان‌طور که نفت یک منبع متعلق به سرچشمه آن در بسیاری از کشورهای عرب است و دولت ترکیه به آن‌ها نمی‌گوید که چگونه از آن استفاده کنند.^۲

سه کشور در سال ۱۹۸۷ یک موافقتنامه در مورد تخصیص منابع آب منعقد کردند. بر اساس این قرارداد، سوریه و عراق هر یک حدود ۷۰۰ متر مکعب آب در ثانیه دریافت می‌کنند اما سوریه و عراق در حال حاضر خواهان سهم بیشتری از آب هستند، در صورتی که ترکیه با افزایش سهمیه مخالف است و می‌گوید که سوریه و عراق آب کافی دارند ولی از آن

۱. مؤسسه مطالعات استراتژیک لندن، "آب، امنیت و خاورمیانه"، ترجمه پرویز ایزدی، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین،

۱۳۳۳، ص ۶۹.

۲. همان.

به نحو صحیح و مطلوب استفاده نمی‌کنند.

اختلافات بین سه کشور منجر به مناقشه و تهدید برضد یکدیگر شده است. ترکیه ادعا کرده که توطئه‌ای از سوی سوریه را برای منفجر ساختن سد آتاتورک کشف کرده است.^۱ در هنگام جنگ خلیج فارس در ۱۹۹۰ نیز گفته شد که ترکیه اعلام کرد، ممکن است برای وادار کردن دولت عراق به خروج نیروهایش از کویت، آب رودخانه‌های دجله و فرات را قطع کند. قبل از آن نیز ترکیه تهدید کرده بود که اگر کشورهایی که به کردهای جدایی طلب کمک می‌کنند، کمک خود را متوقف نکنند، دولت ترکیه آب رودخانه فرات را بر روی آن‌ها خواهد بست. چنین تهدیدی نشان‌دهنده وجود یک اهرم قوی در دست ترکیه است که می‌تواند برای اجرای اهداف سیاسی خود از آن استفاده کند و سوریه و عراق را تحت فشار قرار دهد.

روابط خارجی ترکیه

روابط ترکیه و عراق

در ۲۷ اوت ۱۹۷۲ قراردادی بین ترکیه و عراق منعقد گردید که به موجب آن از آغاز شروع به کار خط لوله کرکوک - اسکندرون از سال ۱۹۷۷ عراق سالانه ۵ میلیون تن نفت خام به ترکیه صادر کند. در دسامبر ۱۹۸۲ دو کشور درباره افزایش حجم نفت به ۹۶۰ هزار بشکه در روز توافق کردند. با آغاز بحران خلیج فارس در ۱۹۹۰ این خط لوله از سوی ترکیه مسدود شد، اما در ۱۹۹۶ مجدداً گشوده شد. ترکیه مدعی بود که بسته شدن این خط لوله سبب شده که سالانه یک میلیارد دلار متضرر شود.

ترکیه مقدار کمی نفت تولید می‌کند و ذخایر نفتی آن نیز اندک است. تولید داخلی حدود ۱۰ درصد از مصرف کشور را تأمین می‌کند و بقیه آن از خارج وارد می‌شود. به علت رشد جمعیت و توسعه صنایع، مصرف نفت در این کشور رو به افزایش است. لذا ترکیه نسبت به مناطق نفت خیز موصل و کرکوک عراق چشمداشت دارد. نیروهای نظامی این کشور در سال‌های اخیر بارها وارد شمال عراق شده‌اند. ترکیه درحالی‌که هدف از ورود نیروهای خود

۱. جوین استار، "بحران آب زمینه‌ساز درگیری در خاورمیانه"، ترجمه ا. طباطبایی، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال ششم، شماره‌های ۵۶-۵۵ (فروردین - اردیبهشت ۱۳۷۱).

را به عراق سرکوب چریک‌های کرد اعلام کرده اما مقاصد ارضی خود را نیز پنهان نکرده است. در نقشه‌ای که توسط کنفدراسیون روشنفکران ترک منتشر شده، موصل و کرکوک ضمیمه خاک ترکیه نشان داده شده است. ترکیه همچنین به طور رسمی اعلام کرده که به موجب معاهده لوزان (۱۹۲۳) از موصل چشم‌پوشی نکرده است. به همین دلیل، خواستار تغییر مرزهای خود با عراق شده است.^۱

روابط ترکیه - سوریه

دو کشور در سه مورد آب، گُردها و استان هاتای با یکدیگر اختلاف دارند. به موجب موافقت‌نامه ۱۹۸۷ سوریه ۵۰۰ متر مکعب آب در ثانیه از آب رودخانه فرات بهره‌برداری می‌کند، اما در نظر دارد که تا سال ۲۰۱۰ اراضی زیر کشت آبی خود را به ۱/۴ میلیون هکتار افزایش دهد که این امر سبب افزایش مصرف آب می‌شود. سوریه از هم اکنون به دلیل اجرای پروژه‌های توسعه کشاورزی ترکیه به این کشور معترض است و ادعا می‌کند که این امر موجب کاهش میزان آب وارده به این کشور گردیده و خواستار توقف اجرای این پروژه‌ها شده است. استان هاتای که بندر اسکندرون در آن واقع است، در حال حاضر تحت حاکمیت ترکیه است، اما سوریه نسبت به آن ادعای ارضی دارد. سابقه اختلاف به سال ۱۹۳۹ بازمی‌گردد. در این سال فرانسه که قیمومت سوریه را بر عهده داشت هاتای را به ترکیه واگذار کرد. اما سوریه هرگز الحاق این منطقه را به ترکیه نپذیرفته و در مقاطع مختلف ادعای خود را نسبت به این استان مطرح کرده است. اختلاف دیگر دو کشور درباره مسأله کردها است. ترکیه مدعی است که سوریه از حزب کارگران کرد ترکیه (پ.ک.ک) حمایت می‌کند. این مسأله سبب ایجاد بحران شدیدی در روابط دو کشور در اواخر ۱۹۹۸ گردید.

روابط ترکیه و روسیه

روابط ترکیه با شوروی سابق از فراز و نشیب زیادی برخوردار بوده است. اما از ۱۹۸۵ با اعلام سیاست‌های جدید در شوروی روابط دو کشور گسترش یافت و قراردادهای متعددی بین طرفین امضا شد که شامل پروتکل همکاری‌های صنعتی برای استخراج و تولید

۱. دکتر اصغر جعفری ولدانی، "چشم‌اندازهای ترکیه به شمال عراق"، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌های ۹۸-۹۷ (مهر و آبان ۱۳۷۴)، صص ۵۵-۵۲.

زغال سنگ، تأسیس کارخانجات صنعتی جدید، سازمان‌دهی مجدد تعدادی از کارخانجات صنعتی و تولید مواد غذایی، پروتکل مربوط به تولید تفنگک‌های هیدرولیک و فروش گندم به شوروی بود.^۱

اما از اوایل ۱۹۹۵ روابط دو کشور به سردی گرایید که علل آن عبارت بودند از پیشنهاد ترکیه برای ایجاد کشورهای مشترک‌المنافع ترک (شامل جمهوری‌های ترک سابق شوروی) انتقادهای ترکیه از سرکوب مسلمانان چچن توسط روسیه، ارسال اسلحه توسط ترکیه برای چچن^۲، مخالفت روسیه با گسترش ناتو و فروش موشک‌های زمین به هوا به قبرس از سوی روسیه.

با این حال در ۱۹۹۷ موافقت‌نامه‌ای برای تحویل گاز طبیعی روسیه به ترکیه بین دو کشور در استانبول به امضا رسید. طبق این موافقت‌نامه، ترکیه تا پایان سال ۲۰۰۰ میلادی به میزان ۱۸ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی خریداری خواهد کرد و مبلغ ۱۲ میلیارد دلار برای این مقدار طی مدت ۲۵ سال پرداخت خواهد کرد.^۳ وزیر انرژی ترکیه اظهار داشت که ترکیه تا سال ۲۰۰۰ میلادی به ۶۰ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی نیاز خواهد داشت که ۴/۵ میلیارد مترمکعب آن از روسیه تأمین خواهد شد. وی افزود واردات گاز ترکیه از روسیه تا پایان سال ۲۰۰۲ میلادی به ۸ میلیارد مترمکعب خواهد رسید.^۴ دو کشور درباره مسیر خطوط لوله نفت و گاز حوزه دریای خزر با یکدیگر اختلاف نظر دارند. ترکیه به بهانه آلودگی دریای مرمره سعی دارد روسیه را از مشارکت در انتقال نفت دریای خزر خارج کند. ترکیه تلاش می‌کند تا این خطوط را از خاک کشور خود عبور دهد.

روابط ترکیه با اسرائیل

همکاری‌های استراتژیک ترکیه با اسرائیل اخیراً با انعقاد قراردادهای مختلف گسترش یافته است. همکاری با اسرائیل منافع اقتصادی ترکیه را تأمین می‌کند. ترکیه خواستار استفاده از موقعیت برتر یهودیان در بازرگانی جهانی است. در صورت همکاری با اسرائیل، آنکارا اعتماد بازارهای بین‌المللی پول را به دست خواهد آورد. اسرائیل همچنین با سرمایه و علوم

۱. بولتن اقتصادی سفارت جمهوری اسلامی ایران در آنکارا، آبان ۱۳۶۹.

2. The Europa World Year Book, 1995, p.3048.

3. Turkey Economic News Paper, May 1997.

4. Ibid

پیشرفته خود می‌تواند در ترکیه سرمایه‌گذاری کند.

کارشناسان اسرائیلی در پروژه کشاورزی گپ با ترکیه همکاری دارند. دو کشور در پروژه مانا و گات نیز با یکدیگر همکاری می‌کنند. براساس این پروژه آب مورد نیاز اسرائیل از رودخانه مانا و گات تأمین خواهد شد.

ترکیه و اسرائیل در ۱۴ مارس ۱۹۹۴ موافقت‌نامه تجارت آزاد امضا کردند. طبق این موافقت‌نامه، مبادلات تجاری بین دو کشور طی دو سال ۴ برابر خواهد شد. به عبارت دیگر، حجم تجارت دو کشور در سال اول به ۱ میلیارد دلار و در سال دوم به ۲ میلیارد دلار خواهد رسید. با تصویب و اجرای این قرارداد، قوانین و مقررات وارداتی دو کشور اصلاح و بسیاری از کالاها از مالیات گمرکی معاف گردید. قرار است تا سال ۲۰۰۰ همه موانع موجود بر سر راه تجارت بین دو کشور برداشته شود.

دو کشور همکاری نظامی نیز با یکدیگر دارند، به موجب پیمان نظامی ۱۹۹۶ میان دو کشور، هواپیماهای اسرائیل می‌توانند از فضای ترکیه پرواز کنند. این مسأله موجب شده تا اسرائیل حضور خود را تا مرزهای جمهوری اسلامی ایران گسترش دهد. به عبارت دیگر، مناطق شمالی و غربی کشور هم‌اکنون در معرض تهدید هواپیماهای اسرائیل قرار دارد. همکاری ترکیه با اسرائیل موجب شده تا این کشور فشارهای خود را نسبت به ایران و سوریه افزایش دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

روابط ترکیه با جامعه اروپا

ترکیه تمایل زیادی دارد که خود را یک کشور اروپایی قلمداد کند. به همین دلیل، از سال ۱۹۶۰ خواستار عضویت در جامعه اروپا شده است. اما به دلایل زیر تا کنون با درخواست این کشور موافقت نشده است:

- کافی نبودن سطح پیشرفت های اقتصادی در مقایسه با آهنگ رشد جمعیت کشور؛
- افزایش بی‌رویه جمعیت و میزان بیکاری؛
- افزایش آهنگ تورم؛
- اختلافات دینی و فرهنگی بین ترکیه و جامعه اروپا؛

- عدم وجود نظام صحیح توزیع درآمد؛
- عدم ثبات سیاسی در کشور؛
- عدم رعایت حقوق بشر؛
- منازعه یونان و ترکیه؛
- مسأله کردها در جنوب شرق ترکیه.

در ۱۹۹۶ ترکیه با انعقاد قراردادی به اتحادیه گمرکی اروپا ملحق شد. در این قرارداد لغو تعرفه های گمرکی و دیگر موانع تجاری پیش بینی شده است. با اجرای این قرارداد، ترکیه دهمین شریک تجاری اتحادیه اروپا محسوب خواهد شد.

ترکیه اولین کشوری است که قبل از عضویت کامل در جامعه اروپا به اتحادیه گمرکی ملحق شده است. الحاق ترکیه به اتحادیه گمرکی اروپا در وهله نخست به نفع شرکت های اروپایی است و تأثیرات جدی و پایداری را در زمینه ایجاد اشتغال در اتحادیه به دنبال خواهد داشت. کمیسیون اروپا معتقد است که طی ۵ سال نخست اجرای این قرارداد، آهنگ رشد صادرات اروپا به ترکیه دو برابر خواهد شد. با توجه به این روند، شوک اتحاد گمرکی برای اقتصاد ترکیه شدید خواهد بود و این کشور ناگزیر است برای رسیدن به سطح رقابت اتحادیه اروپا تغییرات ساختاری مهمی را در اقتصاد خود به عمل آورد. برای افزایش قدرت تحمّل ترکیه در برابر این شوک، جامعه اروپا کمکی مالی به ارزش ۴۸۸ میلیون دلار در مدت پنج سال به این کشور پرداخت خواهد کرد.

ترکیه و آسیای مرکزی

به دنبال عدم موفقیت ترکیه در پیوستن به جامعه اروپا، فروپاشی شوروی و استقلال کشورهای قفقاز و آسیای مرکزی که اکثر آنها ترک زبان هستند، فرصت جدیدی را برای تحرک سیاست خارجی ترکیه در منطقه به وجود آورده است و ترکیه بازار آسیای مرکزی را مکان مناسبی برای تولیدات خود و تأمین نیازهایش یافته است. در این خصوص کمپانی های صنعتی و تجاری ترکیه تلاش های زیادی را در دو زمینه، یکی سرمایه گذاری و دیگری تجارت، به عمل آورده اند. شرکت های ترک به دلیل آشنایی با فرهنگ بومی این منطقه و روابط نزدیک دولت ترکیه با دولت های این منطقه در پیدا کردن بازار برای کالاهای غربی و

سرمایه‌گذاری غرب موفق بوده‌اند و خود نیز سودهای زیادی از این طریق کسب کرده‌اند. ترکیه همچنین از نیروی کار ارزان و مواد خام این جمهوری‌ها استفاده می‌کند. استخراج معادن قبلاً توسط کارشناسان روسی انجام می‌گرفت که با خروج آن‌ها فرصت برای شرکت‌های ترکیه فراهم شده است. کاهش شدید ارزش روبل باعث کاهش دستمزد در این منطقه شده و این امر نیز به نفع شرکت‌های ترک بوده است. ترکیه برای گسترش روابط تجاری خود با این کشورها اقدام به ایجاد بانک اگزیم کرده است.

ترکیه معتقد است به دلیل این که دارای نظام لائیک و اقتصاد آزاد است، از زمینه بسیار مناسبی برای توسعه روابط با این کشورها برخوردار است. اما این کشور برای توسعه روابط با این جمهوری‌ها با مشکلاتی نیز روبه‌رو است. ترکیه فاقد سرمایه کافی برای تحقق طرح‌های اقتصادی خود است. از سوی دیگر این جمهوری‌ها سیاست‌های خود را با توجه به سیاست‌های روسیه تنظیم می‌کنند و روسیه بانفوذ ترکیه در این منطقه مخالف است.

ترکیه در قزاقستان و آذربایجان از موقعیت خوبی برخوردار است. این کشور ۱۵۰ فقره موافقت‌نامه همکاری با قزاقستان امضا کرده است. ترکیه تلاش می‌کند تا خطوط لوله نفت قزاقستان از خاک این کشور عبور کند. روابط ترکیه با جمهوری آذربایجان تحت تأثیر دو عامل، یکی وجود یک اجتماع آذری در ترکیه و دوم تمایل خاص تجار ترکیه به داشتن روابط با جمهوری آذربایجان بوده است. جمهوری آذربایجان برای بازسازی اقتصاد خود نیاز به فن‌آوری، سرمایه و مدیریت دارد. به اعتقاد مسئولان این جمهوری تأمین این نیازها مستلزم برقراری روابط اقتصادی و سیاسی با ترکیه است که خود با غرب روابط نزدیکی دارد و هم از توانایی‌های نسبی اقتصادی و فنی برخوردار است.

روابط اقتصادی ترکیه و ایران

روابط اقتصادی دو کشور به سال‌های قبل از انقلاب اسلامی ایران باز می‌گردد. در سال ۱۹۷۵ کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و ترکیه تشکیل شد و منجر به امضای یک پروتکل همکاری‌های اقتصادی گردید. با توجه به استفاده ایران از راه‌های ترانزیت ترکیه، موافقت شد که این کشور اقداماتی را در زمینه ترمیم و تغییر راه‌های خود، افزایش ظرفیت بندر ترابوزان و راه آهن به عمل آورند. ایران نیز موافقت کرد که برای اجرای طرح‌های یاد شده ۱/۲ میلیارد

دلار اعتبار در اختیار ترکیه قرار دهد.^۱

اما به علت خودداری ترکیه از انجام تعهدات یاد شده و حتی افزایش عوارض ترانزیت خود، از پرداخت اعتبار مذکور به این کشور خودداری شد.

حجم مبادلات تجاری بین دو کشور در سال های قبل از انقلاب بسیار اندک بود، به نحوی که از ۵۵ میلیون دلار بیشتر نشد. اقلام عمده صادراتی ایران به ترکیه عبارت بودند از اتومبیل، لاستیک، پسته تازه یا خشک، لوازم آشپزخانه و لوازم بهداشتی. اقلام عمده وارداتی ایران از ترکیه عبارت بودند از گوشت تازه و یخزده، سیمان، شیشه، بطری و چرخ خیاطی.

روابط اقتصادی بین دو کشور بعد از انقلاب همانند روابط سیاسی، از فراز و نشیب زیادی برخوردار بوده است. در اوائل پیروزی انقلاب، روابط اقتصادی بین دو کشور تحت تأثیر دیدگاه های ایدئولوژیک متفاوت آن ها با رکود روبه رو بود، به طوری که حجم مبادلات بازرگانی بین دو کشور در ۱۹۷۹ حدود ۲۳ میلیون دلار بود.

با آغاز سال ۱۹۸۰ بروز دو تحول عمده سیاسی موجب تحریک روابط اقتصادی بین دو کشور شد. تحول نخست تحریم اقتصادی ایران از سوی امریکا و متحدان آن به دنبال واقعه گروگان گیری اعضای سفارت آن کشور در تهران بود. تحول دوم آغاز جنگ بین ایران و عراق در سپتامبر ۱۹۸۰ بود. ترکیه در تحریم اقتصادی ایران مشارکت نکرد و در جریان جنگ ایران و عراق موضع بی طرفی اتخاذ کرد. این موضع گیری مثبت ترکیه تأثیر مهمی در توسعه روابط اقتصادی و بازرگانی دو کشور داشت. از سوی دیگر، با شروع جنگ بسیاری از بنادر جنوبی ایران ناامن شد و میزان تجارت ایران با اروپا از طریق بنادر خلیج فارس کاهش یافت. این مسأله سبب شد تا ایران بخش مهمی از نیازهای خود را از طریق راه های ترکیه وارد کند.

به دنبال تحولات یاد شده، دو کشور در ۱۶ مه ۱۹۸۰ موافقت نامه ای در زمینه حمل و نقل امضا کردند. به موجب این موافقت نامه قرار شد کمیسیون مشترک حمل و نقل دو کشور هر ساله به طور متناوب در ایران و ترکیه تشکیل شود، مسایل مربوط به حمل و نقل بین دو کشور را مورد بررسی قرار دهد و تصمیمات لازم را اتخاذ نماید. در اوت ۱۹۸۰ نیز یک

۱. پروتکل کمیسیون مشترک اقتصادی ایران و ترکیه، موزخ ژوئن ۱۹۷۵.

موافقت‌نامه بانکی بین دو کشور به امضا رسید که براساس آن، دو کشور علاوه بر حساب آر.سی.دی (RCD) یک حساب مخصوص به نام یکدیگر افتتاح کردند و خرید نفت توسط ترکیه و پرداخت مازاد بر مبادلات آر.سی.دی از طریق این حساب تسویه می‌شد. موافقت‌نامه‌های یاد شده موجب تسهیل مبادلات بین دو کشور شد، به نحوی که حجم مبادلات بین دو کشور در ۱۹۸۵ به ۱/۱ میلیارد دلار رسید. در این سال ایران ۱۳/۸ میلیون دلار کالاهای غیرنفتی به ترکیه صادر و در مقابل ۱/۱ میلیارد دلار واردات از این کشور داشت. به عبارت دیگر، میزان واردات ایران از ترکیه ۸۰ برابر میزان صادرات غیرنفتی آن بود.

اولین کمیسیون مشترک اقتصادی دو کشور در ۱۰ آوریل ۱۹۸۳ در آنکارا تشکیل گردید و یک یادداشت تفاهم بین طرفین به امضا رسید. به موجب این یادداشت تفاهم قرار شد حجم تجارت بین دو کشور به ۲ میلیارد دلار افزایش یابد. دومین و سومین کمیسیون مشترک اقتصادی بین دو کشور حجم مبادلات را به میزان ۲/۴ میلیارد دلار پیش‌بینی کرد. چهارمین کمیسیون اقتصادی نیز در ۱۹۸۵ حجم مبادلات را ۳ میلیارد دلار پیش‌بینی کرد. ترکیه در دهه اول انقلاب ایران به علت وضعیت خاص ایران یعنی تحریم اقتصادی و سپس جنگ ایران و عراق حداکثر استفاده را کرده است. به عبارت دیگر، جنگ ایران و عراق به توسعه اقتصادی ترکیه کمک بسیار کرده است. وضعیت اقتصادی ترکیه قبل از دهه ۱۹۸۰ و بعد از آن گویای این امر است. صنایع ترکیه در آغاز دهه ۱۹۸۰ "وضع اسف‌باری داشت و سیاست‌های اقتصادی به نتایج مورد نظر نمی‌رسید. در بخش دولتی، تولید به خوبی صورت نمی‌گرفت و کارخانجات نمی‌توانستند با ظرفیت کاملی کار کنند و واحدهای صنعتی عمدتاً زیان می‌دادند. بخش خصوصی نیز به دلیل سیاست‌گذاری‌های غلط اقتصادی قادر به فعالیت مناسب نبود. به علاوه، هزینه بالای تولید و نرخ بهره فزاینده موانعی بر سر راه تولید به شمار می‌رفتند. به این ترتیب، بحران اقتصادی که در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی گریبانگیر ترکیه بود، در اوایل دهه ۸۰ نیز آثار سوء خود را بر اقتصاد این کشور برجای گذاشت."^۱

اما یک دهه بعد وضعیت اقتصادی ترکیه به طور کلی تغییر کرد. ترکیه "از نظر تولید ناخالص ملی در سال ۱۹۹۱ با حدود ۱۱۱/۹ میلیارد دلار مقام هفدهم را در میان ۲۴ کشور

۱. جواد انصاری، ترکیه در جستجوی نقش تازه در منطقه (تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۳)، ص ۱۴۷.

عضو او. ای. سی. دی (OECD) به دست آورده و در این خصوص از کشورهای نروژ، پرتغال، یونان، ایرلند، نیوزلند، لوکزامبورگ، و ایسلند پیشی گرفت. گرچه در مقایسه با کشورهای پیشرفته جهان، ترکیه کشوری فقیر محسوب می‌شود، لیکن ارتقاء مقام این کشور به مقام هفدهم در میان ۲۴ کشور پیشرفته جهان، نشان می‌دهد که ترکیه راه خود را به سوی توسعه صنعتی باز کرده است.^۱

همکاری ایران و ترکیه در زمینه احداث خط لوله انتقال گاز: ایران و ترکیه در سال ۱۹۹۶ قرارداد احداث یک خط لوله انتقال گاز از ایران به ترکیه را امضا کردند. بیش از ۳۰ سال قبل ترکیه پیشنهاد احداث این خط لوله را کرده بود، اما از سوی ایران مسکوت مانده بود. مدت قرارداد ۲۵ سال است و صادرات گاز ایران از سال ۱۹۹۹ با ۲ میلیارد مترمکعب در سال آغاز می‌شود و قرار است در سال ۲۰۲۰ به ۱۰ میلیارد مترمکعب برسد. طول این خط لوله ۱۲۰۰ کیلومتر و هزینه آن ۱/۱ میلیارد دلار برآورد شده است. هزینه احداث این خط لوله از تبریز تا مرز ترکیه از سوی ایران تأمین خواهد شد. این خط لوله در داخل ترکیه از شهرهای ارزروم، ارزنجان، سیواس عبور کرده و به آنکارا خواهد رسید.^۲ علاوه بر آن، ترکیه پیشنهاد ایجاد یک خط لوله انتقال نفت از ایران به بندر اسکندرون آن کشور را کرده است. قرار است ایران در مورد صرفه اقتصادی این خط لوله مطالعه کند.

همکاری های اقتصادی ایران و ترکیه در اکو: به طوری که گفته شد، سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان در ژوئیه ۱۹۶۴ سازمان همکاری عمران منطقه‌ای یا آ. آر. سی. دی را تشکیل دادند. این سازمان در عمل فاقد پویایی و شتاب لازم در توسعه همکاری‌های منطقه‌ای بود و در نتیجه نتوانست به نتایج قابل توجه و ملموسی دست یابد. با انقلاب ایران این سازمان عملاً به حالت رکود درآمد. اما از سال ۱۹۸۴ در قالب سازمان همکاری اقتصادی یا اکو فعالیت خود را دوباره آغاز کرد. با استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز، جمهوری آذربایجان، ترکمنستان، قرقیزستان و ازبکستان در ۱۹۹۱ به عضویت اکو درآمدند. افغانستان و قزاقستان نیز در ۱۹۹۲ به عضویت آن پذیرفته شدند. کشورهای عضو تاکنون برای همکاری در زمینه تجارت، حمل و نقل و ارتباطات، انرژی، علمی و فرهنگی به توافقاتی دست یافته‌اند.

۱. همان، ص ۱۲۵.

۲. معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، گزارش قرارداد صادرات گاز و احداث خط لوله گاز ایران به ترکیه، شماره ۳۱، ۷۴/۱۱/۱، گزارش منتشر نشده.

دراویل تأسیس اکو، ترکیه علاقه چندانی برای همکاری در آن نداشت و هیأت‌های این کشور در جلسات اکو اکثراً غیرفعال بودند. اصولاً ترکیه خود را یک کشور اروپایی می‌داند و همه تلاش این کشور آن است که به عضویت بازار مشترک اروپا درآید. اما اخیراً به علت عدم توفیق این کشور برای ورود به بازار مشترک اروپا و نیز عضویت کشورهای آسیای مرکزی در اکو، و نیز با توجه به علائق ترکیه نسبت به آسیای مرکزی، فعالیت این کشور در اکو بیشتر شده است، به نحوی که پیشنهادهایی برای همکاری‌های بیشتر ارائه داده است. این امر ناشی از رقابت با جمهوری اسلامی ایران نیز هست.

همکاری ایران و ترکیه در گروه ۸: این گروه در ۱۹۹۶ تشکیل شد و متشکل از هشت کشور اسلامی شامل جمهوری اسلامی ایران، ترکیه، مصر، اندونزی، بنگلادش، نیجریه، پاکستان و مالزی است. نخستین اجلاس سران این گروه در ترکیه در ژوئن ۱۹۹۷ (خرداد ۱۳۷۶) تشکیل شد. همکاری‌های اقتصادی اولویت اساسی گروه ۸ است.

گروه ۸ با ۸۰۰ میلیون نفر جمعیت دارای امکانات فراوان اقتصادی و فنی، منابع گاز و نفت و موقعیت جغرافیایی خوبی هستند. این امر زمینه مساعدی برای توسعه همکاری‌های اقتصادی میان این کشورها فراهم می‌آورد. در نخستین اجلاس سران، ساختار تشکیلاتی گروه مورد تصویب قرار گرفت. براساس سند تصویب شده در این اجلاس، گروه ۸ دارای سه رکن اصلی، اجلاس سران، شورای وزیران و کمیسیون مقام‌های ارشد است که سالانه تشکیل جلسه خواهند داد.

در نخستین اجلاس سران، ۱۰ گروه کاری در زمینه‌های صنعت، کشاورزی، مخابرات و اطلاعات، علوم و تکنولوژی، تجارت، توسعه نیروی انسانی، بهداشت، توسعه روستایی، بانکداری و انرژی تشکیل شد. در این گروه‌های کاری بیش از ۵۰ طرح که از سوی کشورهای عضو برای همکاری ارائه شده بود، مورد بررسی قرار گرفت. از میان طرح‌های یاد شده ۲۵ طرح مورد تصویب قرار گرفت که از این میان ۶ پروژه به عنوان طرح‌های اولویت دار تعیین گردید.

نتیجه‌گیری

ترکیه نقش جدیدی را در منطقه در پیش گرفته است. این مسأله نگرانی‌هایی را در برخی

کشورهای منطقه از جمله ایران دامن زده است. زیرا خاطرات تلخ توسعه طلبی های امپراتوری عثمانی را تداعی می کند. به نظر می رسد رهبران جدید ترکیه سیاست آتاتورک را که مخالف با پان ترکیسم و عثمانی گرایی بود، رها کرده اند و به فکر احیای حداقل بخشی از امپراتوری عثمانی هستند. در ترکیه نقشه ها و دائرةالمعارف هایی چاپ شده که " ترکیه بزرگ " را از دریای مدیترانه تا سین کیانگ (از استان های چین) نشان می دهد. در این نقشه ها، موصل، کرکوک، جمهوری آذربایجان، مناطق ترک نشین ایران و جمهوری های آسیای مرکزی جزو ترکیه بزرگ نشان داده شده است.

اما ترکیه هر چند از حمایت امریکا و اسرائیل برخوردار است، ولی در اجرای این نقش جدید با مشکلات بسیاری روبه رو است. ترکیه با تمام همسایگان خود اختلاف دارد و اتحاد احتمالی آن ها بر ضد ترکیه همواره این کشور را نگران می کند. مسأله کردها نیز تمامیت ارضی این کشور را مورد تهدید قرار داده است. ترکیه از نظر اقتصادی نیز قادر به تأمین سرمایه مورد نیاز کشورهای قفقاز و آسیای مرکزی نیست. این کشور با سه مشکل مزمن اقتصادی یعنی تورم، کسری بودجه و بدهی های خارجی روبه رو است.

به هر حال، نقش جدید ترکیه سبب تیرگی روابط آن با کشورهای همسایه از جمله ایران شده است. روابط ایران و ترکیه در سال های بعد از انقلاب اسلامی ایران همواره با تنش روبه رو بوده است. ترکیه ایران را متهم به حمایت از کردها و اسلام گرایان کرده است. ایران نیز همکاری های ترکیه با اسرائیل و دخالت نیروهای نظامی این کشور را در شمال عراق محکوم کرده است. ترکیه همچنین در باره مسیر عبور خطوط لوله نفت و گاز حوزه دریای خزر با ایران رقابت می کند. هر چند مسیر ایران از نظر اقتصادی به صرفه و از نظر سیاسی امن تر است، اما ترکیه با حمایت امریکا تلاش می کند که این خطوط از خاک آن کشور عبور داده شود. به رغم اختلاف نظرهای یاد شده، دو کشور در چارچوب اکو، گروه ۸ و سازمان کنفرانس اسلامی با یکدیگر همکاری دارند. ترکیه، با توجه به نیاز آن کشور به گاز ایران، علاقه مند است که هر چه سریع تر احداث خطوط لوله انتقال گاز ایران به آن کشور به اتمام برسد. ایران نیز نیاز به دوستی و روابط حسن همجواری با ترکیه دارد. تنش با همسایگان، و از جمله با ترکیه، ایران را از مسیر سازندگی دور می کند و بر مشکلات آن می افزاید. به هر حال، دو کشور می توانند با یکدیگر روابط مسالمت آمیز داشته باشند و همکاری های اقتصادی بین

خود را توسعه دهند.

منابع

الف (فارسی)

- استار، جویس، "بحران آب زمینه ساز درگیری در خاورمیانه"، ترجمه ا. طباطبایی، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌های ۵۶ - ۵۵ (فروردین - اردیبهشت ۱۳۷۱).
- بولتن سفارت جمهوری اسلامی ایران در آنکارا، آبان ۱۳۶۹.
- جعفری ولدانی، اصغر، "چشمداشت‌های ترکیه به شمال عراق"، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره‌های ۹۸ - ۹۷ (مهر و آبان ۱۳۷۴).
- سازمان بنادر و کشتیرانی، "بررسی علل وجود دموراژ در حمل و نقل دریایی"، ۱۳۶۸.
- سازمان برنامه و بودجه، "انتقال به اقتصاد بازار، ترکیه" (گزارش منتشر نشده).
- مؤسسه مطالعات استراتژیک لندن، آب، امنیت و خاورمیانه، ترجمه پیروز ایزدی، (تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین، ۱۳۷۲).
- معاونت اموراتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، "قرارداد صادرات گاز و احداث خط لوله گاز ایران به ترکیه"، گزارش شماره ۳۱، مورخ ۱۳۷۴/۱۱/۱ (گزارش منتشر نشده).

ب (انگلیسی)

- E.I.U, *Country Profile Turkey*, 1996-97.
- E.I.U, *Country Profile Turkey*, 1994-95.
- I.F.S, March 1996.
- Europa World Year Book, 1995.
- Geoffrey, Till, *Maritime and Nuclear Age* (London : MacMillan Press, 1984) .
- "Turkey Economic News Paper ", May 1997.
- Feroz, Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London and New York: Routledge , 1993).
- Picard, Elisabeth , " Relations Between Iran and Its Turkish Neighbour :

From Ideological to Geopolitical Constraints ",in Derek Hopwood, Habib Ishow and Thomas Koszinowsk(eds), *Iraq : Power and Society* (Reading Itnaca Press,1993).

OECD, Economic Survey Turkey , 1994.

R. Starr, Joyce & Stoll , Daniel C., *The Political Scarcity of Water in the Middle East* , Center for Strategic & International Studies Westview Special Studies on the Middle East , 1988.

